

ševale ceno poštnemu prometu. Redna pošta brez potnikov je bila oproščena cestnih pristojbin. Postiljonu je pripadala tudi posebna napitnina, od ene pošne razdalje s parom konj 17 kr. Potniki so se večkrat pritoževali, ker so poštni upravitelji in postiljoni pri poštnih vožnjah neupravičeno pobirali še dodatna plačila za mazanje koles in zahtevali previsoke napitnine in podkupnine.³⁰

OPOMBE

1. Velimir Sokol, Ivan Vajkhard Valvasor — prvi kroničar i historičar pošte kod nas, PTT Arhiv 2, Beograd 1958, str. 19. — 2. Velimir Sokol, n. d., PTT Arhiv 3, Beograd 1959, str. 13. — 3. Majda Žontar, Pota in promet čez Ljubelj, Koren in Jezerski vrh, Kranjski zbornik 1975 (v nadaljevanju Pota in promet), str. 179; J. V. Valvasor, Die Ehre des Herzogthums Krain IV., str. 558. — 4. Majda Žontar, Pota in promet, str. 179. — 5. Peter Ribnikar, Regesti dokumentov za zgodovino pošte, PTT Arhiv 21, Beograd 1978/79 (v nadaljevanju Regesti), str. 315. — 6. J. V. Valvasor, n. d., str. 558. — 7. Peter Radics, Die k.k. Post in Krain und ihre geschichtliche Entwicklung, Ljubljana 1896, str. 35. — 8. Velimir Sokol, n. d., PTT Arhiv 3, str. 24. — 9. Majda Žontar, Razvoj poštnega prometa na Gorenjskem do prve svetovne vojne, PTT Arhiv 21, Beograd 1978/79 (v nadaljevanju Razvoj poštnega prometa), str. 85. — 10. Peter Ribnikar, Regesti, str. 319. — 11. Peter Ribnikar, Regesti, str. 319. — 12. Peter Ribnikar, Regesti, str. 322, 323; isti, Regesti arhivskega gradiva za zgodovino pošte, ki ga hrani Arhiv SR Slovenije, rokopis v PTT muzeju v Beogradu (v nadaljevanju Regesti arhivskega gradiva), dokument brez datuma;

dokument 16. 1. 1773. — 13. Anton Koblar, Donesek k zgodovini pošte na Kranjskem, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko III/1893, str. 56, 57. — 14. Viktor Kragl, Zgodovinski drobci župnije Tržič, Tržič 1936, str. 273, 274; Peter Ribnikar, Regesti, str. 324. — 15. Peter Ribnikar, Regesti, str. 322; Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 290, 403. — 16. Peter Ribnikar, Regesti arhivskega gradiva, dokumenti 20. 1. 1783, 8. 2. 1783, 21. 2. 1783; isti, Regesti, str. 324. — 17. Peter Radics, n. d., str. 60. — 18. Peter Ribnikar, Regesti arhivskega gradiva, dokument 27. 9. 1783; Schematismus für das Herzogthum Krain, Laibach 1795, str. 53. — 19. Peter Radics, n. d., str. 94. — 20. Jožef Volc, Podkoren, Ljubljana 1938, str. 26-32. — 21. Majda Žontar, Pota in promet, str. 179, 180 ter tam navedeni viri in literatura. — 22. Majda Žontar, Pota in promet, str. 181; Albert Schluga, Der Waren- und Postverkehr in Oberkärnten in 17. und 18. Jahrhundert, Carinthia I./1955, str. 667, 673. — 23. Arhiv SR Slovenije, Deželno glavarstvo za Kranjsko, knjige patentov 1751 (27. 3. 1751); Peter Ribnikar, Regesti arhivskega gradiva, dokumenta 13. 1. 1756, 29. 3. 1756. — 24. Majda Žontar, Razvoj poštnega prometa, str. 85, 86. — 25. Bogdan Kurbus, Zgodovinski razvoj naših pošt, Pošti zbornik V/1951, str. 65; Erhard Riedel, Aus Steiermarks Postgeschichte, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark, XLV/1954, str. 27-29. — 26. Ivan Vrhovec, Zgodovina pošte na Kranjskem, Ljubljanski zvon 1888, str. 657. — 27. Fran Juriševič, Primorska pošta skozi zgodovino, Koper 1967, str. 22-23. — 28. Peter Radics, n. d. str. 60, 94, 95. — 29. Peter Ribnikar, Regesti arhivskega gradiva, dokument 20. 10. 1783. — 30. Ivan Vrhovec, n. d., str. 721, 722; Alphabetisch-Sinoptischer Auszug aller seit dem Jahr 1755 bis letzten Oktober 1783, an die Kreisämter erlassenen höchsten Resolutionen, Verordnungen und Befehlen, str. 147 (dvorni dekret 22. 1. 1774).

LJUBLJANSKI URARJI V 18. STOLETJU

VESNA BUČIČ

Urarstvo je od nekaj sodilo k plemenitim strokam umetne obrti. Posebno mesto mu med panogami uporabne umetnosti zagotavlja praktična uporabnost izdelkov, ki so v svoji funkciji predvsem težili k točnosti in nenehnemu tehničnemu izboljševanju, raznolikost oblik in umetniška izvedba samih izdelkov pa sta se prilagajali posebnostim svojega namena in se podrejali splošnemu stilnemu razvoju umetnosti.

Glede na razpoložljive vire zasledujemo urarsko obrt na Slovenskem od 16. stoletja dalje. Najstarejša pisana poročila so iz Ljubljane in urarskim mojstrom, živčim na naših tleh ali potujočim skozi naše kraje, lahko sledimo v glavnem mestu kranjske dežele nepretrgoma vse do konca 19. stoletja. Daljši prikaz te dejavnosti v Ljubljani s podatki o urarjih iz 16. in 17. stoletja je že objavljen v eni številki Kronike,¹ na-

men tega prispevka pa je osvetliti to obrt v Ljubljani v 18. stoletju. Iz za sedaj fragmentarnih podatkov vemo, da je bila ta obrt živa tudi v drugih krajih Slovenije, kar nam potrjuje ohranjeno gradivo iz Maribora, Celja in Ptuja, nekaj imen urarjev iz manjših krajev pa zgovorno priča, da so se tudi podeželski obrtniki ukvarjali z zahtevnejšimi naročili.² Pričakovati je, da bo načrtno preučevanje arhivov odkrilo še več ustvarjalcev in da bomo urarskim delavnicam tudi zunanji Ljubljane lahko sledili v časovnem zaporedju.

Osemnajsto stoletje je v oblikovanju stolpnih, hišnih in žepnih ur in njihove že množične rabe izredno pomembno obdobje. Pisanih virov iz tega časa je mnogo in poleg ljubljanskih arhivov v zvezi s to panogo je odlično raziskan še arhiv v Gradcu. Podatki o tamkajšnjem urarskem cehu sestavljajo solidno osno-

vo za prikaz te obrti tudi v naših deželah, najbolj pa seveda za urarje iz slovenske Štajerske.

Lukas Stolberg, odlični raziskovalec urarstva na avstrijskem Štajerskem, navaja v svoji knjigi³ imena vajencev, ki so jih graški mojstri vzeli v uk, mi pa jih potem arhivsko izpričane zasledimo v ljubljanskih, mariborskih in celjskih delavnicah. Vzrok, da pri nas ne zasledimo urarskega ceha, je pač v takratnem majhnem številu mojstrov, ki med seboj niso čutili konkurence, kot meščani pa so že tako uživali delno zaščito. V Ljubljani so bili urarji skupaj s sabljariji in puškarji priključeni ključavničarskemu cehu, ki se je ravnal po pravilih graškega reda in šele leta 1648 so dobili potrjena lastna cehovska pravila.

Po vzoru obrtnih združenj iz nemških dežel je tudi pri nas obstajala diferenciacija urarjev na izdelovalce ur z velikimi in majhnimi mehanizmi. V Ljubljani nalletimo nanjo prvič pri urarju Andreju Voglaniču, ki ga arhivski dokumenti leta 1673 imenujejo ključavničarja in *Großuhrmacherja*. To je namreč pomenilo, da so urarji od svojega združenja (ceha ključavničarjev) imeli dovoljenje le za izdelavo hišnih in velikih javnih ur z mehanizmi, ki so jih poganjale uteži (*Großuhrmacher*) oziroma hišnih in žepnih ur s pogonom na vzmet (*Kleinuhrmacher*).

Arhivski podatki nam povedo, da se imena ljubljanskih urarjev do konca 17. stoletja vrstijo posamič, arhivalije iz 18. stoletja pa že govorijo o večjih potrebah po tej obrti. Okoli leta 1700 ima Ljubljana več kot 7.000 prebivalcev, po prvem popisu leta 1754 pa že okoli 9.400. Z večanjem prebivalstva je raslo tudi število rokodelcev, vmes pa so med njeno obzidje prihajale in odhajale tudi tuje obrtniške moči. Z bogatjenjem plemstva in predvsem meščanstva, ki je v mnogočem posnemalo imovitejše sloje, so rasle tudi želje po udobnejšem načinu življenja, s tem pa tudi potrebe po hišnih in žepnih urah.

Javnih ur je bilo v začetku 18. stoletja v Ljubljani poleg ure na gradu in magistratu in — če smemo verjeti Valvasorjevim ne povsem zanesljivim risbam — iz konca 17. stoletja kar lepo število, predvsem na cerkvenih stolpih. Gotovo je, da so bile te ure v mestih in na podeželju izdelki domačih obrtnikov. Sodeč po ohranjenih računih in zapisnikih ljubljanskega mestnega sveta, skrbijo za njihovo izdelavo, popravila in redno navijanje urarji s pripisom *Großuhrmacher*. V prvih desetletjih 18. stoletja sta opravljala v Ljubljani to delo istočasno dva mojstra, proti sredi stoletja pa se že pojavijo trije davkoplačevalci, ki skrbijo za javne ure ali pa so oproščeni davkov, ker jih redno navijajo.

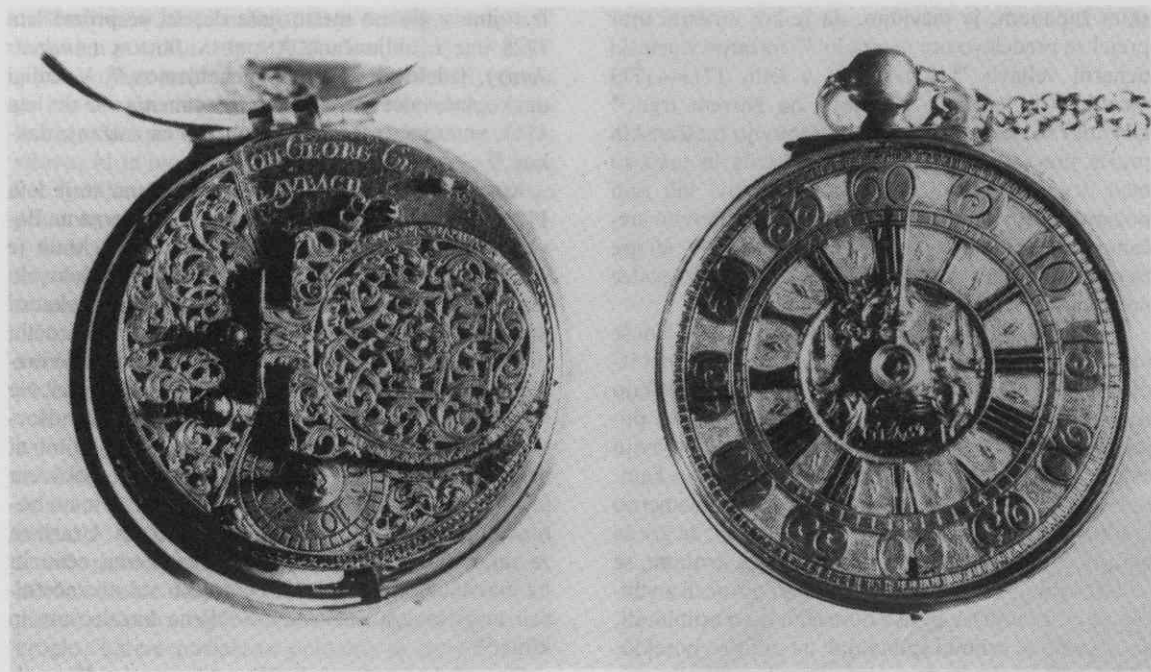
Urarju Voglaniču, oskrbniku ure na ljubljanskem gradu v zadnjih desetletjih 17. stoletja, je v davčnih knjigah sledil izdelovalec majhnih mehanizmov, urar JANEZ JURIJ KERLER (*Hanns Georg Kherler, Körller*), ki je s svojim bivšim učencem MICHAELOM KRIEGERJEM prišel v hud spor. Do prepira, ki ga leta 1704 v aktih magistrata najdemo zabeleženega kot *Krieger contra Körller*, je prišlo, ko se je Kerler kot *Kleinuhrmacher* lotil popravila stolpne ure in s tem zašel v de-

lovno področje urarja Kriegerja, izdelovalca velikih mehanizmov.⁴ Takrat je namreč bil pri vseh cehovsko organiziranih obrtnih poseg v tuje delovno področje strogo prepovedan in so cehovska pravila natančno razmejevala področja obrtne dejavnosti in tako ščitila svoje, na tak ali na drugačen način pridobljene privilegije. Iz Kerlerjevega opusa nam dve, žal zunaj naših meja ohranjeni uri, predstavljata prve znane izdelke hišnih ur z našega področja. Ura v privatni lasti v Rimu predstavlja kombinacijo ure-slike, signirane *J. G. Kerler à Laibach*. Z oljnatimi barvami naslikan alegorični prizor v gozdnatem pejzažu pripada po vsej verjetnosti šoli italijanskega baroka in bi ura, sodeč po sliki, lahko sodila v konec 17. ali začetek 18. stoletja. Če pa upoštevamo, da je prvi zapis o Kerlerju iz leta 1681, bi ta izdelek, ki je poleg ur in minut imel vgrajen še koledar, sodil v zrelejše obdobje njegove dejavnosti.⁵ Podatek iz Dorotheumovega kataloga o Kerlerjevi »stoječi uri v obliki oljenke« s signaturo *Joh. Georg Kerler in Laibach*⁶ je sicer zelo lapidaren, vendar pa bi iz navedene oblike ure lahko sklepali, da je Kerlerjeva delavnica bila usposobljena izdelovati hišne ure bolj zapletenih oblik, kar bi lahko opozarjalo na visoko raven urarske obrti v Ljubljani.

Iz Kerlerjeve oporoke leta 1708 je razvidno, da je imel hčerko in sina Franca Antona, omenjen pa je še neki dedni delež pri sorodnikih v Solothurnu v Švici.⁷ Abeler v svojem seznamu urarjev iz nemško govorečega področja omenja kar sedem članov urarske družine Kärler iz Solothurna v Švici, prvega leta 1557 in kot zadnjega Hansa Wilhelma Kärlerja.^{7a} Ker o slednjem ni drugih podatkov, je možno, da je prav Hans Wilhelm kot izučen urarski pomočnik na svojem obveznem »vandranju« prispel iz Solothurna v Ljubljano, se tu poročil in imel sina Janeza Jurija Kerlerja. V oporoki med drugim tudi beremo, da določenim osebam zapušča žepne ure, kar naj bi bil dokaz, da jih je tudi izdeloval.

Stolberg v svoji knjigi navaja, da je graški urar JOHANN GEORG GLÄBL leta 1721 priznal učno dobo svojemu pastorku FRANZU ANTONU KERLERJU, sinu J. G. Kerlerja iz Ljubljane, davčne knjige iz Ljubljane pa omenjajo Gläblla kot davkoplačevalca.⁸ Iz tega lahko sklepamo, da se je Kerlerjeva vdova poročila z graškim urarjem Gläblom, ki je potem naprej vodil to ugledno ljubljansko delavnico. Mojstrove vdove so namreč po cehovskih pravilih lahko naprej vodile moževo obrt. Nema lokrat so se, četudi priletne, poročile s svojim pomočnikom, da bi tako ohranile svojo delavnico in zadržale svoj status. Sinovi mojstrov so uživali velike prednosti, ravno tako njihovi zeti ali pa tisti, ki so se poročili z mojstrovno vdovo.

O urarju Gläblu vemo, da se je izučil v zelo znani graški delavnici urarja Georga Nessla in, po Stolbergu, zapustil leta 1698 Gradec, da bi se po 16 letih ponovno vrnil v svoje rodno mesto. Po cehovskih pravilih je moral pomočnik, če je želel postati mojster, za nekaj časa na potovanje, da bi se v drugih mestih čimbolj izpopolnil v svoji obrti, eno leto pa je moral bivati v mestu, kjer se je hotel naseliti. Mogoče je

Potovalna žepna ura graško-ljubljanskega urarja *Johanna Georga Gläßla*, okrog 1720

Gläßla prav tako obvezno »vandranje« zaneslo v Ljubljano, kjer se je priženil v Kerlerjevo družino. Možno je, da se je po ženini smrti ponovno vrnil v Gradec, delavnico v Ljubljani pa prepustil svojemu pastorku, Kerlerjevemu sinu Francu Antonu? Kerlerjevi nasledniki se namreč omenjajo kot lastniki hiše na Starem trgu vse do leta 1765, ko lastništvo preide na ime urarja Antona Hardtla.⁹

Gläßlovo delovanje v Ljubljani je dokumentirano s srebrno žepno uro, edinim signiranim primerkom te vrste, ohranjenim na našem ozemlju.¹⁰ Zaradi njene odebeljene, lahko bi rekli »napihnjene« oblike, karakteristične za obdobje baroka, so te ure in njej podobne imenovali čebularice. V njeni notranjosti se ob vrezani signaturi *Joh. Georg Gläß Laybach* razpreda razgibana baročna ornamentika, ki jo je spretna urarjeva roka z vgraviranjem in cizeliranjem prenesla z grafičnih predlog na t.im. platino.

Baročne potovalne ure so bile zaradi jahanja ali tresljajev kočije opremljene z dvema, pogosto celo s tremi ohišji. Imenovali so jih tudi kočijaške ali jahalne ure. Na čebulasto oblikovanih ohišjih so urarji, pogosto v sodelovanju z zlatarji, v različnih tehnikah krašenja upodabljali čudovite reliefne prizore. Na srebrnih ali belo emajliranih številčnicah je prevladovala figuralna ali cvetlična motivika, kazalca ur pa sta obvezno ornamentalno predtrta.

Z vsemi temi funkcionalno-krasilnimi atributi sta opremljeni potovalni uri graško-ljubljanskega urarja KRIŠTOFA NESLA (*Christoph Nessel*), ki je s svojo delavnico izpričan v Ljubljani od leta 1723 dalje.¹¹ Kot sin graškega urarskega mojstra Georga Nessla (učite-

lja Georga Gläßla) je svojo, samo dveletno učno dobo (1715—1717) opravil pri Johannu Planku, najbolj znanem graškem urarju za izdelovanje malih mehanizmov.¹² Učne dobe so namreč bile lahko različno dolge. Kot urarjevemu sinu so mu jo lahko skrajšali, pa tudi pri dosegu mojstrstva so urarjevi sinovi vedno imeli privilegiran položaj. Za njegovo uro v obliki monstrance vemo samo po omembi v nekem aukcijskem katalogu, dve žepni potovalni uri s signaturami *Nessel Laybach* pa sta danes v privatni posesti v Gradcu.¹³ Obe ohranjeni uri dajeta slutiti, da je bil Nessel dobro izurjen urar in da je bila njegova ljubljanska delavnica dobro opremljena s pripravami za obvladovanje zlatarskih veščin. Tudi Nessel je izhajal iz zelo znane graške urarske družine, in verjetno si je, tako kot Gläßl, pravico do obrti v Ljubljani pridobil s poroko.

Dejavnost urarja JOHANNA MICHAELA KRIEGERJA zasledujemo v Ljubljani približno od leta 1698. Iz njegove prošnje za pridobitev meščanstva v letu 1703 je razvidno, da je rojen v Brandenburgju in da je v Ljubljano prišel iz Berlina. V prej omenjenem sporu med njim in urarjem Kerlerjem leta 1704 je zapisano, da je 6 let delal kot pomočnik v njegovi delavnici. Ker pa se je Kerler, čeprav *Kleinuhrmacher*, loteval tudi izdelovanja ur s pogonom na uteži, mu Krieger v tem sporu zagotavlja, »da se sedaj, ko je on postal *Großuhrmacher*..., ne bo nikoli lotil izdelave malih ur z nihalom niti ur na vzmet... in naj v bodoče oba ostane pri svojih začrtani poti« (pri tem je mislil na hišne ure z nihalom in žepne ure, ki ih je poganjala vzmet).¹⁴ Iz pogodbe, sklenjene med njim in ljubljans-

skim županom, je razvidno, da je kot »mestni urar prejel za predelavo ure na gradu 77 forintov v nemški denarni veljavi«. ¹⁵ Krieger se v letih 1711—1713 omenja kot oglednik dimnikov na Novem trgu. ¹⁶ Obrtniki so namreč morali s pridobitvijo meščanskih pravic prevzeti določena javna opravila in tako so med drugimi funkcijami v mestni upravi bili tudi požarni ogledniki. Leta 1714 Kriegerja ponovno srečamo pri popravilu neke ure, ni pa navedeno, ali gre za grajsko ali magistratno uro, ¹⁷ kot davkoplačevalec pa se zadnjič omenja leta 1715. ¹⁸

V prvi polovici 18. stoletja zasledimo v Ljubljani še nekaj arhivsko izpričanih imen urarjev, večinoma izdelovalcev velikih mehanizmov. V glavnem prihajajo iz tujine, vlagajo prošnje za meščanske pravice, popravljajo stolpne ure, kot davkoplačevalci se pojavijo enkrat ali dvakrat, potem pa izginejo neznano kam. Ker se imena teh urarjev pojavljajo v sorazmerno kratkih časovnih presledkih, je prav gotovo, da gre za potujoče mojstre, ki so šli s trebuhom za kruhom, se selili iz kraja v kraj, se kot pomočniki poročali z vdovami umrlih urarjev in se z domačini tako asimilirali, da so samo še priimki spominjali na njihovo poreklo. Izdelki teh urarjev se nam niso ohranili, arhivsko gradivo o njihovi dejavnosti pa je tako fragmentarno, da iz nekaj skromnih podatkov ni moč sestaviti podobe o njihovem delu.

V času dejavnosti urarja Kriegerja postane ljubljanski meščan leta 1710 izdelovalec velikih mehanizmov HANS GEORG DORNER, za katerega imamo podatek, da je popravil uro v sejni sobi na rotovžu, kot davkoplačevalcu pa mu sledimo do leta 1716. ¹⁹ Obrti se je izučil v letih 1701—1703 pri urarju Silvestru Funku v Gradcu, Stolberg pa ne navaja njegovega porekla. ²⁰

Arhivalije iz leta 1719 omenjajo urarja JOHANNA FRIEDRICHA VOGLA iz Kölna, ki prosi za meščanske pravice, kot davkoplačevalec pa se omenja samo še v naslednjem letu. Nejasnost podatkov daje misliti, da se je poročil z Dornerjevo vdovo in nadaljeval obrt do leta 1754 ali pa je po smrti Dornerjeve vdove odkupil pravico do obrti. ²¹

Nekaj skopih podatkov o urarju JOSEPHU WERENDLU iz Linza se leta 1712 nanaša samo na njegove zapletljive okrog pridobivanja ljubljanskih meščanskih pravic. ²² Stolberg omenja, da se je v letih 1699—1704 izučil pri graškem urarju Simonu Pachlehnerju za izdelovalca velikih mehanizmov, ²³ za sedaj pa ni nobenih podatkov, da bi se ukvarjal z izdelavo ali popravili ljubljanskih javnih ur. O podatku, da je bil neki Joseph Werendl pastorek ljubljanskega urarja Baltazarja Hofmana, bo govor pri Hofmanovi dejavnosti.

V graško knjigo pomočnikov je leta 1722 vpisan izdelovalec velikih mehanizmov JOHANN LUDWIG WISSAR (*Winesser*) iz Züricha. ²⁴ Naslednje leto prosi ljubljanski magistrat za pridobitev meščanstva ²⁵ in od 1724 pa do 1740 se njegovo ime redno pojavlja med ljubljanskimi davkoplačevalci.

Istočasno s pravkar omenjenimi urarji, ki prihajajo

iz tujine v glavno mesto naše dežele, se pojavi leta 1728 ime Ljubljančana ANDREJA JERAJA (*Andreas Jeray*), izdelovalca velikih mehanizmov. ²⁶ V knjigi davkoplačevalcev se njegovo ime omenja vse do leta 1743, vmes pa dvakrat vlaga prošnji za znižanje davkov. ²⁷

Kot kandidat za ljubljanskega meščana se je leta 1723 prijavil urar ANTON PROSSI iz Friedberga na Bavarskem, potem pa o njem ni več sledu. ²⁸ Malo je verjetno, da bi v takrat še majhni Ljubljani delovalo kar več urarjev naenkrat. Prav gotovo so nekateri med njimi bili potujoči mojstri ali pa so po naročilu prihajali v naše kraje, iz njihovih priimkov pa je razvidno, da vsi prihajajo iz nemško govorečih dežel. Ne vemo, koliko so urarski mojstri segali v ključavničarske posle. Gotovo, da se marsikateri med njimi ni mogel preživljati samo s svojim osnovnim poklicem in je zato opravljal še razna druga, več ali manj sorodna opravila, v prvi vrsti ključavničarska. Urarji so že tako bili priključeni ključavničarskemu cehu in na marsikaterem urarskem pečatniku sta ob začetnicah mojstrovega imena upodobljena kazalec ure in ključ. ²⁹

Od pravkar naštetih ljubljanskih urarjev iz prvih treh desetletij 18. stoletja vidimo, da se je na našem ozemlju ohranila samo žepna ura Joh. Georga Gläßla, ostale tri hišne (dve Kerlerjevi in ena Neslova) in dve Neslovi žepni uri so žal vse ohranjene zunaj naših meja. Gotovo jih je še, ki se skrivajo našim očem, možno pa je, da so tudi številne nesignirane ure iz tega časa izdelki domačih obrtnikov.

Med hišnimi urami prevladujejo v 18. stoletju ure v obliki tabernaklja in visoke podne ure z dolgim nihalom kot nezmotljivim regulatorjem teka. Po letu 1700 so se razširile po vsej Evropi od Velike Britanije kot svoje matične dežele do vzhodnih meja našega kontinenta. Ker pa je tabernakljasta oblika ur prevladovala največ v času vladavine Marije Terezije, so jih v monarhiji preprosto imenovali »terezijanke«. Njihova linija obrisa je dokaj preprosta: prizmatično oblikovana zastekljena omarica ima na vrhu ročaj za prenašanje, reliefna ali gravirana dekoracija ure pa je skoncentrirana na okrasno ploščo mehanizma, kjer je poleg glavne številčnice in kazalcev še vrsta drugih detajlov in funkcionalnih pokazateljev. Prek Nemčije in Avstrije je ta oblika ur prišla tudi v naše kraje in med izdelki, signiranimi z imeni naših urarjev, je močno čutiti vplive dunajskih in graških delavnic.

Z veliko podatkov in z ohranjenimi izdelki se nam predstavljajo člani urarske družine Hofman, ki jim v Ljubljani sledimo nepretrgoma od dvajsetih let 18. pa do začetka 20. stoletja. Nestor te družine BALTAZAR HOFMAN (*Balthausen, Wohlhäuser Hoffmann*) iz Scherdinga na Bavarskem se prvič omenja leta 1715 v Gradcu, kjer se kot »*Mössner*« (mežnar) udeleži ceremonije pri razglasitvi Bartholomeja Edla za urarskega pomočnika. Istega leta je tudi sam vpisan v knjigo graških pomočnikov kot izdelovalec velikih mehanizmov. ³⁰ Že naslednje leto je v sejni knjigi ljubljanskega magistrata zapisana njegova prošnja za pridobitev

meščanstva, v kateri navaja, da je »tukaj poročen«.³¹ V nekem potrdilu iz leta 1727 omenja Baltazar Hofman »svojega pastorka Josepha Werendla«³², ki smo ga kot urarja omenili že leta 1712. Možno, da se je Baltazar po prihodu v Ljubljano poročil s priletno vdovo, ki je imela sina urarja Jožefa in se je z njim kot ljubljanskim zetom začela skoraj 200 let dolga pot dobro vodene ljubljanske urarske delavnice.

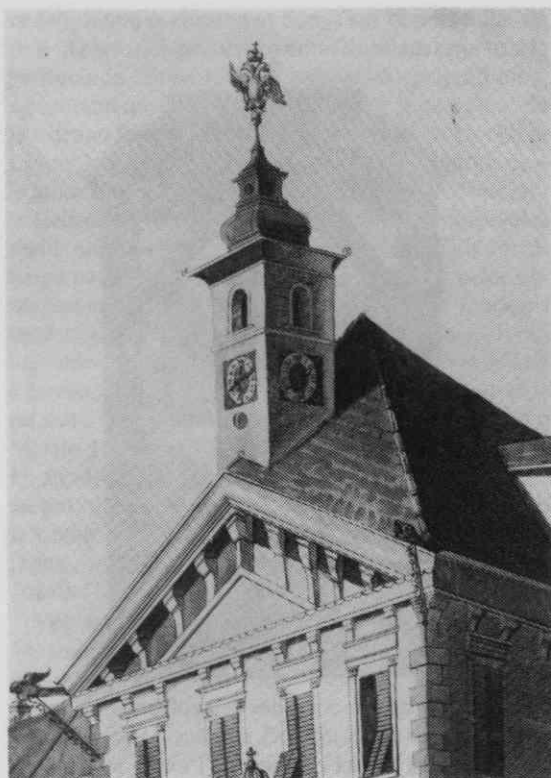
Leta 1716, torej isto leto, ko prosi za meščanstvo, že popravlja »uro v rotovžu in je za to delo zaračunal tri cesarske petake«.³³ Ker ni podatkov o obstoju javne ure na starem rotovžu, gre gotovo za uro v sejni sobi mestnega sveta (*Ratsstuben*), o kateri že obstajata podatka o popravih iz leta 1655 in 1658.³⁴

Ko so v Ljubljani leta 1718 zgradili nov rotovž, nad katerim se je dvigoval peterostrani stolpič, je Baltazar dobil naročilo za izdelavo mestne ure, pri kateri je sodelovala še vrsta drugih obrtnikov.³⁵ Pasar je za uro izdelal tri pozlačene in delno pobarvane številčnice, kovač vijake z maticami, ključavničar pa deloma pozlačene kazalce. Razen gonilnega mehanizma s številčnicami na treh stolpičevih stranicah je ura imela tudi kroglo, katere pozlačena polovica je kazala lunine mene.³⁶

V svoji dolgoletni dejavnosti kot izdelovalec velikih mehanizmov s hišo in delavnico v Florjanski ulici se Baltazar Hofman velikokrat omenja v sejnih zapisnikih mestnega sveta in knjigi izdatkov s prilogami. V zapisnikih se vrstijo popravila velike ure na gradu (*Castel*) in javne ure na stolpiču mestne hiše, omenja se redno navijanje ure v rotovški sejni sobi in na stolpiču, čiščenje in podmazovanje mehanizmov, zraven so pa priloženi sezname uporabljenega materiala in nadomestnih delov.³⁷ V letih 1718—1720 se omenja kot požarni oglednik na Starem trgu. Na rotovžu je bil leta 1730 izvoljen na »*Viertelmeistera* za območje Starega trga«, kar naj bi pomenilo, da je bil eden od predstojnikov četrtna skladnice, ki so jo predstavljali štirje mojstri, vsak s svojim ključem od glavne skladnice. Iz zapisnikov mestnega sveta naj bi to cehovsko funkcijo opravljal v letih 1730 in 1736—1738,³⁸ leta 1743 pa je postal mojster ključavničarskega ceha v Ljubljani.³⁹ Iz davčnih knjig sledimo njegovi dejavnosti nepretrgoma od leta 1716—1751,⁴⁰ iz njegove oporoke pa je razvidno, da je umrl v letu 1759. Testamentarno je namenil hčerki, »zato ker ga je zapustila le 150 forintov in orodje za izdelavo velikih mehanizmov, vse ostalo pa zapušča sinu Ignaciju Hofmanu, izdelovalcu malih mehanizmov«.⁴¹

Gotovo se je naslednik Baltazarjeve delavnice, njegov sin IGNACIJ HOFMAN (*Ignatius Hoffman*) izučil urarske obrti pri svojem očetu. Po Stolbergovih podatkih, prevzetih iz graških knjig, postane Ignacij mojster leta 1751,⁴² iz zapisnikov mestnega sveta in knjige prihodkov pa je »kot sin meščana oproščen mestne pristojbine in zaščitne pristojbine za puško«.⁴³

Ignacijeva dejavnost v Ljubljani se, enako kot pri njegovem očetu Baltazarju, nanaša na popravila, vzdrževanje in navijanje grajske ure in ur na stolpiču in v sobi mestne hiše. Arhivski podatki o teh opravilih

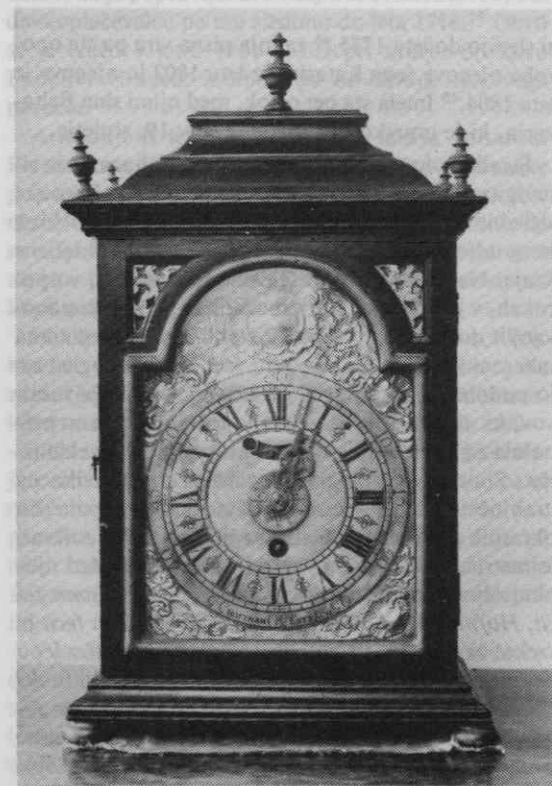
Mestna ura urarja *Baltazarja Hofmana* iz leta 1718 na stolpiču ljubljanske mestne hiše (detajl kolorirane perorisbe iz 1812 v Grafičnem kabinetu Narodnega muzeja v Ljubljani)

si sledijo do leta 1775,⁴⁴ zadnja pisna vira pa sta oporoke njegove žene Katarine iz leta 1802 in njegova iz leta 1804.⁴⁵ Imela sta pet otrok, med njimi sina Baltazarja, ki je urarsko obrt nadaljeval v 19. stoletje.

Številne ohranjene hišne ure očeta Baltazarja in sina Ignacija zgovorno pričajo o zelo bogatem opusu te ugledne delavnice, ki je izdelovala ure za zelo širok krog odjemalcev in jih pošiljala tudi v bolj oddaljene kraje. Najdemo jih v graščinskih inventarjih, v oporokah, v javnih stavbah, v muzejih in privatnih stanovanjih doma in na tujem. Po obliki so to večinoma tabernakljaste in visoke podne ure, na prvi pogled zelo podobne, časovno pa jih izdajajo variacije motivov, ki sta jih mojstra v tehniki tolčenja spretno prenašala z grafičnih predlog na okrasne plošče mehanizma. Simetrično komponirana baročna motivika na urah očeta Baltazarja se z lahkoto loči od poznejših okrasnih plošč sina Ignacija, ki jih prekrivajo tolčeni, asimetrično oblikovani rokokojski motivi. Med njimi ohranjenimi urami s signaturami *Hofmann fecit*, *Hofmann in Laybach*, *Ignatius Hofmann fecit* je vsekakor izjemna t.i. nočna ura z letnico 1746 z lepo naslikanim pejzažem, ki se je odlično prilagodil funkciji »nočnega« mehanizma.⁴⁶ Signatura *Hofmann fecit* vtisnjena na medeninasti platini, se vidi iz hrbtni strani ure, z enakimi črkami in ravno tako na hrbtni strani je signirana tabernakljasta ura z letnico 1724, nedavno tega identificirana v škofjeloškem muzeju.⁴⁷

Nočna ura Baltazarja Hofmana, datirana 1746

Tabernakljava ura Ignacija Hofmana, okrog 1760—1770

Nočno uro bi po vpisani letnici in škofjeloško po baročni motiviki in letnici lahko pripisali očetu Baltazarju, medtem ko bi ostale »terezijanke« z vgraviranimi signaturami na številčnici lahko bile izdelek sina Ignacija. Med visokimi podnimi urami, ki jih z gotovostjo lahko pripišemo Ignaciju Hofmanu, je ena v privatni lasti v Žalcu,⁴⁸ dve pa sta registrirani v Gradcu.⁴⁹ Obe odlikujeta bolj zapletena mehanizma, ki poleg ur, minut in sekund kažeta še datume v mesecu, imata vgrajen budilni mehanizem in mehanizem za izbijanje ur, ena med njimi pa brez vmesnega navijanja teče eno leto.

Velikokrat so mehanizmi ur preživljali svoja ohišja ali pa so jih zaradi modne zastarelosti zamenjali z novimi. Po vsej verjetnosti se je to zgodilo z Baltazarjevo uro iz zbirke Narodnega muzeja v Ljubljani,⁵⁰ ko so, verjetno v 19. stoletju, iz tabernakljustega ohišja preselili mehanizem ure v poglobljen pozlačen okvir, okrašen z rezljanim reliefom sv. Jurija in tako iz stoječe ure naredili stensko.

Čeprav za 18. stoletje zaradi pomanjkanja virov ni mogoče podati popolnega odgovora o številu javnih ur v Ljubljani, bi na podlagi raznih vedut lahko sklepali, da so tudi na cerkvenih stolpih bile javne ure, ravno tako na graščinah, v mestu ali na podeželju. Istočasno z urarjem Baltazarjem Hofmanom delujeta v Ljubljani še dva izdelovalca velikih mehanizmov, prej omenjena Wissar in Jeraj, ko pa preneha njihova dejavnost se kot davkoplavevalec pojavi urar Joseph Geist z Dunaja. Pregled cerkvenih arhivov bi gotovo osvetlil tudi ta del njihove dejavnosti in kot bomo pozneje videli, so ljubljanski urarji dobivali naročila za izdelavo javnih ur iz precej oddaljenih krajev.

Kot kandidat za ljubljanskega meščana se JOSEPH GEIST pojavi leta 1748, potem pa zasledimo po arhivalijah njegova popravila in redno navijanje grajske in obeh rotovških ur vse do leta 1766.⁵¹

Še za časa delovanja urarja za izdelavo malih mehanizmov Krištofa Nesla, se za sprejem v ljubljansko meščanstvo pojavi leta 1742 prošnjaja FERDINANDA SÜNGA iz Friedberga na Bavarskem.⁵² Friedberg je bil znan urarski center in Stolberg omenja, da so mnogi graški urarji prihajali prav iz Friedberga, v Ljubljani pa je Ferdinand Süng že drugi urarski prišlec iz tega mesta. Ker se kot izdelovalec malih mehanizmov ni ukvarjal z javnimi urami, nimamo o njegovi dejavnosti nobenih arhivskih podatkov razen plačevanja davkov in zapisa o nekem sporu, ki ga je imel leta 1764.⁵³ Stolberg omenja, da se je Ferdinand Süng izučil urarske obrti v letih 1726—1731 pri svojem bratu Francu Süngu I., ki je že kot izučen urar prišel iz Friedberga v Gradec.⁵⁴

Ko je bil leta 1732 izdelan obrtni red za Notranjo Avstrijo, s katerim so cehi postali podrejeni nadzoru oblasti, so z uvedbo novih reform dovolili obrtnikom, ki niso mogli na običajen način postati člani združenja, da se v cehe »vkupijo« in si s tem pridobijo mojstrsko pravico. Tako je leta 1752 ljubljanska mestna uprava poslala priporočilo ključavničarskemu cehu, naj sprejme urarja ANTONA HARDTLA

(Härtla), izučenega v Friedbergu na Bavarskem kot »vkupljenega« mojstra za vplačilo 30 goldinarjev, da bi lahko dobil mojstrsko pravico v Gradcu.⁵⁵ V nekem sporu, ki ga je imel v Ljubljani, Hardtl poudarja, da že od leta 1754 deluje kot urar,⁵⁶ 1759 se omenja kot ljubljanski strelec,⁵⁷ leta 1756 postane na Starem trgu lastnik hiše, ki je bila doslej v lasti naslednikov urarja Kerlerja.⁵⁸ Iz oporoke leta 1788⁵⁹ je razvidno, da je s prvo ženo Elizabeto imel tri otroke, med njimi sina Josepha, ki živi na Dunaju,⁶⁰ druga žena Terezija, »rojena Urweckin iz Kranja« (bila je torej vdova po urarju ali hčerka urarja), pa mora skrbeti za štiri otroke. Hardtl je torej že tretji priseljensec, ki prihaja iz Friedberga na Bavarskem, in do konca stoletja se bomo srečali še z četrtem urarjem iz tega kraja. Za sedaj ni sledu o njegovih urah, čeprav je njegovo delovanje v Ljubljani dokumentirano polnih trideset let.

Zaradi večjega števila urarjev, ki so prosili za obrtno dovoljenje, so ljubljanski urarji v drugi polovici 18. stoletja zahtevali od kranjskega komerčnega koncesarja, naj posreduje pri »Njenem veličanstvu, ker bi bilo za urarje velikih in malih mehanizmov ter tudi za kupce samo koristno, če bi se zmanjšalo število mojstrov in bi se povečalo število pomočnikov in vajencev«. Tako je leta 1770 izšel razglas, da ne sme nihče iz ceha brez vednosti dvornega komerčnega koncesarja dajati dovoljenje za opravljanje urarske obrti in da mora izpraznjeno mesto umrlega urarskega mojstra ostati prazno. V zvezi s to odredbo sta bili leta 1784 zavrženi prošnji urarjema Bartolomeju Weizu iz Kranja in izdelovalcu velikih mehanizmov Juriju Gradinu iz Novega mesta, ki sta skušala odkupiti dedno dovoljenje od vdove ljubljanskega urarja Antona Hardtla. Zanimava je izjava urarjev Ignacija Hofmana in Martina Moserja ljubljanskemu magistratu, ko trdita, da je Gradin za izdelovanje takih ur nesposoben.⁶¹

Še trije urarji vlagajo prošnje na ljubljanski mestni svet za sprejem v meščanstvo in za izdajo obrtnega dovoljenja. GAŠPERJU MALU (*Caspar Mall*), izdelovalcu malih mehanizmov iz Bavarske (ime mesta je nečitljivo), je bila prošnja leta 1740 odbita,⁶² na prošnjo ALEKSANDRA WAGNERJA iz leta 1758, ki je »že 9 let in pol izdelovalec velikih mehanizmov«, pa se v sejnih zapisnikih za tedaj ni našel odgovor.⁶³ Urarja za velike mehanizme PETRA BACHLEITNERJA (*Bachleitner*) iz Illichena na Tirolskem zasledimo prvič leta 1769 v knjigi sejnih zapisnikov, drugič pa, ko vloži prošnjo, da bi mu mestni svet dal v oskrbo grajsko in rotovško uro. V svojem odgovoru mu mestni svet sporoča, »da mora na vseh treh urah opraviti manjša popravila in za to delo dobi letno 20 forintov plaček.«⁶⁴

Izdelovalec velikih mehanizmov IGNATZ APERMANN pride v Ljubljano iz Breitensteina na Češkem in leta 1769 vplača mestno pristojbino.⁶⁵ O njegovi dejavnosti ni nobenih podatkov; iz zapisa izvemo, da mu leta 1771 umre žena Suzana, ki ima iz prvega zakona dva otroka, Avgušтина in Elizabeto Seig (?).⁶⁶ Vsiljuje se domneva, da bi se zaradi nečitljivosti pisa-

ve Seig lahko prebralo kot Süng, kar bi pomenilo, da se je Apermann poročil z vdovo ljubljanskega urarja Ferdinanda Sünge in tako nadaljeval vpeljano obrt. Apermann umre leta 1777 in iz zapisa je razvidno, da je z drugo ženo Julijano imel dve hčerki, Viktorijo in Ljudmilo;⁶⁷ slednja je potem postala pastorka naslednika njegove delavnice, urarja Martina Moserja.

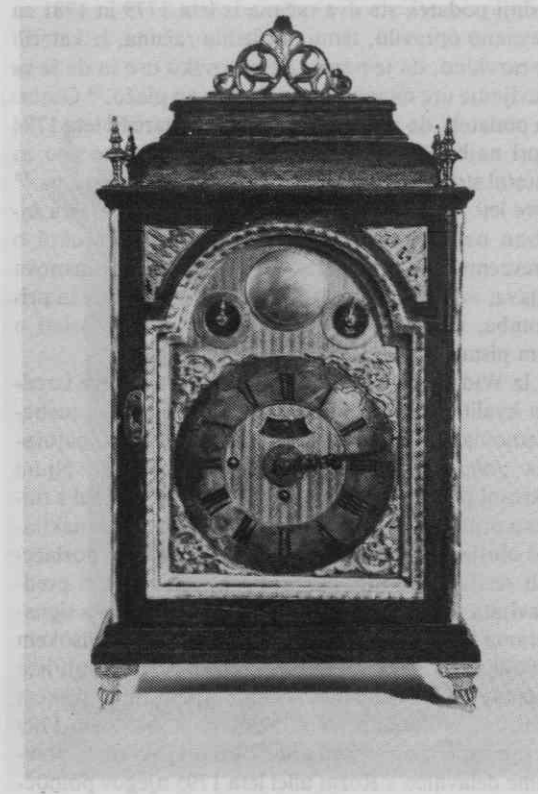
Delovanje urarja MARTINA MOSERJA, izdelovalca malih mehanizmov in že četrtega priseljence iz Friedberga na Bavarskem se začne leta 1778, kar priča ohranjeni zapis o plačilu mestne pristojbine.⁶⁸ Iz njegovega opusa je ohranjen v kamniškem muzeju samo mehanizem žepne ure s signaturo *Joh. Martin Moser à Laybach*.⁶⁹ Iz oporoke leta 1806 razberemo, da se je po smrti urarja Apermanna poročil z njegovo vdovo Marijo Julijano. Njeni hčerki Ljudmili, svoji pastorki, zapušča nekaj gospodinjskih potrebščin, sin Jožef pa postane njegov univerzalni dedič.⁷⁰ Po Fabjančiču je v letih 1789—1802 lastnik hiše »z ženo Marijo Julijano«, potem pa hiša preide v last njegovega sina Jožefa.⁷¹

Več arhivskih podatkov iz zadnjih treh desetletij 18. stoletja se je ohranilo iz opusa urarja JANEZA JURJA WIDERMANA (*Johann Georg Wiedermann, Wiedman*), izdelovalca velikih mehanizmov. Stolberg pravi, da se je izučil na Dunaju pri urarju Mathiasu Kötlu in da je leta 1773 vpisan v knjigo graških pomočnikov.⁷² V Ljubljani srečamo njegovo ime v zapisu mestne seje leta 1776, kjer je omenjeno, da prihaja iz Oberpfalza (verjetno Oberpfälzer Wald na meji med Češko in Nemčijo, ime kraja je nečitljivo).⁷³ Naslednji podatek sta dva računa iz leta 1779 in 1781 za neznano opravilo, temu pa sledita računa, iz katerih je razvidno, da je popravil rotovško uro in da je za navijanje ure na gradu prejemal letno plačo.⁷⁴ Obstaja podatek, da je mestni svet na Reki naročil leta 1784 »pri najboljšem ljubljanskem urarju« javno uro za mestni stolp s številčnicami za vse štiri strani stolpa.⁷⁵ Dve leti pozneje je na prošnjo reškega magistrata zapisan na ljubljanskem mestnem svetu »protokol o prevzemu odposlane ure«. Temu sledi Widermanova izjava, »da bo uro popravil, da bo dobro šla« in pripomba, da je treba »reškemu magistratu poslati o tem pismeno izjavo«.⁷⁶

Iz Widermanovega opusa sta se ohranili dve izredno kvalitetni tabernakljasti uri z repetirnim mehanizmom in številčnicama z vgraviranimi signaturama *Johann Georg Wiedermann Laybach*. Njuni okrasni plošči mehanizma je Widerman olepšal s tolčeno ornamentiko rokokojskih motivov, tabernakljasto ohišje ene ure pa je dopolnil z bogastvom pozlačjenih rezljanih in medeninastih okraskov.⁷⁷ Uri predstavljata najlepša primerka tabernakljastih ur s signaturama ljubljanske urarske hiše, kar priča o visokem nivoju Widermanove delavnice in lepo dopolnjeta zapis reškega magistrata o »najboljšem ljubljanskem urarju«. Widerman umre razmeroma mlad leta 1789 in zapusti mladoletnega sina.⁷⁸ Po njegovi smrti prevzame delavnico v Rožni ulici leta 1795 njegov pomočnik GAŠPER JANČ (*Caspar Jannoch*), ki se poroči z

Tabernakljasta ura Johanna Georga Wiedermanna, okrog 1770—1780

Tabernakljasta ura Andreja Zupančiča, zadnja četrtina 18. stoletja

njegovo vdovo Marijo.⁷⁹ Edini podatek, ki ga trenutno imamo o Jančevi dejavnosti, je, da je izdelal uro na cerkvenem stolpu v Lescah.⁸⁰

V ljubljanski delavnici Ignacija Hofmana se je izučil urar **ANDREJ ZUPANČIČ** (*Andreas Suppant-schitsch*), ki je v graško knjigo pomočnikov vpisan leta 1770 kot izdelovalec velikih mehanizmov.⁸¹ Izsledki iz arhivov pričajo, da je v Ljubljano prišel »iz Kropce na Gorenjskem« in v prošnji za podelitev meščanskih pravic se predstavlja kot »*Groß und Klein Uhrmacher Gessel*«. ⁸² Priboril si je namreč dve obrtni dovoljenji, eno osebno od glavarstva »kot sin kranjske dežele« (*Landeskind*), kakor se je sam imenoval v svoji prošnji, in drugo, dedno dovoljenje, ki ga je na priporočilo urarjev Ignacija Hofmana in Martina Moserja odkupil od vdove urarja Antona Hardtla. Ljubljanski urarji so si namreč zelo prizadevali, da se število mojstrov ne bi povečalo in so zatrjevali, da trije urarji za izdelavo malih mehanizmov popolnoma zadovoljujejo potrebam meščanov. Iz njihovih podpisov na aktu iz leta 1791 je razvidno, da so to Moser, Zupančič in Baltazar Hofman (naslednik Ignacija Hofmana),⁸³ četrti podpisnik Gašper Janč pa je bil izdelovalec velikih mehanizmov.⁸⁴

Iz Zupančičeve dejavnosti je ohranjenih več hišnih ur in tudi te so po takratni modi tabernakljastih oblik.⁸⁵ Za razliko od dotedanjih urarjev, ki podpisujejo svoje izdelke na veliki številčnici, so Zupančičeve signature *Andreas Suppant-schitsch in Leybach* vgrvirane na medeninastem medaljonu, ki je v polkrožnem zaključku okrasne plošče med dvema majhnima številčnicama za uravnavanje bitja ure. Motivika reliefnih ornamentov na zgodnejših primerkih (pribl. med leti 1770—1780) je še poznobaročna; na poznejših urah so medeninaste aplikacije rokokojsko asimetrične, na prelomu stoletja pa nastopajo na njegovih urah že izrazito klasicistični elementi.

Ko je **ANTON REGALI** (*Regally*), urarski pomočnik pri Andreju Zupančiču leta 1801 zaposlil za dovoljenje, da bi smel samostojno opravljati urarsko obrt, je naletel pri ljubljanskih urarjih na močan odpor. Očitani so mu namreč, da so njegove izjave o uku pri ljubljanskem mojstru Zupančiču netočne in prav ti ohranjeni podatki, ki jih bomo podali v naslednjem članku, ko bo govor o ljubljanskih urarjih iz 19. stoletja, lepo osvetljujejo dogodke in spore, nastale med urarji v času ob zatonu cehovstva. V nekem dopisu iz začetka 19. stoletja je razvidno, da je bil Zupančič »predstojnik ceha obdelovalcev kovin«, iz drugega podatka pa bi lahko sklepali, da je svoje dedno obrtno dovoljenje prodal svojemu pomočniku Regaliju.⁸⁶

Slokar pravi v svoji zgodovini rokodelstva v Ljubljani, da urarji leta 1770 niso bili več včlanjeni v ključavničarskem cehu in omenja ceh izdelovalcev velikih in malih ur. V tem letu naj bi dobili potrjena cehovska pravila za izdelovalce malih ur, leta 1785 pa so urarji ponovno prosili za potrditev svojih pravi.⁸⁷

V letu 1790 je neka ženevska tovarna poslala Ljubljanskemu magistratu spisek imen švicarskih proizvajalcev, ki so po izredno nizkih cenah ponujali posa-

mezne precizno izdelane dele mehanizma. Na podlagi te ponudbe je pokrajinsko glavarstvo tri leta kasneje izdalo okrožnico, s katero je zvišalo uvozno carino za »spiralna in gonilna peresa, da bi tako podprli domačo obrt«.⁸⁸

Urarji niso vedno podpisovali vseh svojih izdelkov, zato je prav verjetno, da je med številnimi nesigniranimi urami v naši spomeniški dediščini marsikatero delo nastalo v obrtni delavnici na našem ozemlju. Če primerjamo ure s signaturami iz naših krajev, z lahkoto lahko ugotovimo, da ti izdelki nič ne zaostajajo za graškimi ali dunajskimi urami. Identifikacija anonimnega gradiva je zaradi stilne sorodnosti, podobnosti v izdelavi ohišja in izbire okrasnih motivov zelo otežena in je za prepričljivo ugotovitev potrebna dobra mera previdnosti.

S tem pregledom urarske dejavnosti v Ljubljani v 18. stoletju, ki je v glavnem temeljil na arhivskih raziskavah in ohranjenem spomeniškem gradivu, smo lahko ugotovili, da so urarji razvijali svojo stroko skozi generacije v sorodstvenih povezavah. Gotovo je bila pri pregledovanju arhivalij zaradi težko čitljivih pisav prezrta marsikatera sorodstvena vez, ki bi nam še bolj osvetlila ženitne povezave med mojstrskimi vdovami in pomočniki ali pa sklenitev poročnih pogodb v zvezi z dotami urarskih hčera za pridobitev delavnic. Prehajanje obrtnega dovoljenja od očeta na sina in razen tega še strogi cehovski predpisi pri izdelavi mojstrskega izdelka so zelo pripomogli h kvalitetnemu razvoju v 18. stoletju še zelo spoštovane urarske obrti.

OPOMBE

1. Vesna Bučič, Ljubljanski urarji v XVI. in XVII. stoletju, Kronika 30, št. 1, Ljubljana 1982, str. 12-22 (odslej: V. Bučič, 16. in 17. stol.). — 2. Vesna Bučič, Razvoj slovenskega urarstva, Kronika 12, št. 2, Ljubljana 1964, str. 110-120 (odslej: V. Bučič, Razvoj urarstva). — 3. Lukas Stolberg, Die steirischen Uhrmacher, Graz 1979 (odslej: L. Stolberg). — 4. Citati iz spora med Kriegerjem in Kerlerjem so natančno opisani v: V. Bučič, 16. in 17. stol., str. 20. zato jih tukaj ne ponavljam. — 5. Natančen opis ure s fotografijo glej v: V. Bučič, 16. in 17. stol., str. 21. — 6. Aukcijski katalog Dorotheum 9.-13. 4. 1926/478. — 7. Arhiv SR Slovenije (AS), Testamenta I, Lit. K, 1708, št. 69 (odslej: Testamenta). — 7a. Jürgen Abeler, Meister der Uhrmacherkunst, Wuppertal 1977, str. 324 in 325. — 8. L. Stolberg, št. 71, str. 330. Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Cod. XVII, 100, 1. 1719. — 9. Vladislav Fabjančič, Knjiga hiš, tipkopis, št. 381 (odslej: Fabjančič). — 10. Ura je iz Sadnikarjeve zbirke v kamniškem muzeju, inv. št. 2370, Ø = 4,5 cm. — 11. ZAL, Cod. XIII/140, f. 45'; Cod. XVII. 1724-1745; Cod. I/83, f. 140'; Cod. I/90, f. 120; 1. 1751. — 12. L. Stolberg, str. 310. — 13. isti, str. 314-316, sl. 269. — 14. ZAL, Cod. I, 1703, f. 47; Cod. I/56, f. 85'. — 15. ZAL, Cod. XIII/128, f. 61', pril. 8. — 16. ZAL, Cod. I/57, f. 187'; Cod. I/58, f. 174; Cod. I, 1713, f. 151. — 17. ZAL, Cod. I/60, f. 24. — 18. ZAL, Cod. XVII/1709-1715. — 19. ZAL, Cod. XIII/131, 1714, f. 50', pril. 124; Cod. XIII/127, f. 41; Cod. XVII, 1711-1716. — 20. L. Stolberg, str. 319 in 505. — 21. ZAL, Cod. I/65, f. 23; Cod. I/66, f. 158. — 22.

ZAL, Cod. I/58, f. 55' f. 56; Cod. XIII/129, f. 42. — 23. L. Stolberg, str. 319 in 544. — 24. isti, str. 545. — 25. ZAL, Cod. I, 1724, f. 37', f. 38' in 1738, f. 60. — 26. ZAL, Cod. I, 1728, f. 25', f. 26'. — 27. ZAL, Cod. I, 1734, f. 11; Cod. I, 1741, f. 33. — 28. ZAL, Cod. I, 1723, f. 20; Cod. XIII/140, f. 45. — 29. V. Bučič, 16. in 17. stol., glej slike urarskih pečatnikov na str. 14 in 18. — 30. L. Stolberg, str. 331 in 515. — 31. ZAL, Cod. I, 1716, f. 62, f. 63'. — 32. ZAL, Cod. XIII/144, f. 46'. — 33. ZAL, Cod. XIII/133, f. 75', pril. 167. — 34. V. Bučič, 16. in 17. stol., str. 19. — 35. S. Vilfan, Zgodovina ljubljanske mestne hiše, Ljubljana 1958 str. 23 in 31. — 36. V. Bučič, Razvoj urarstva, str. 114. — 37. ZAL, Grajska ura: Cod. XIII/142-1752, f. 64, pril. 174; Cod. XIII-1726, f. 61; Cod. XIII/145-1728, pril. 308; Cod. XII/151-1734, f. 83, pril. 279; Cod. XIII/154-1737, f. 81, pril. 281'; Cod. XIII/156-1739, f. 82, pril. 390; Cod. XIII/162-1745, f. 85, pril. 407; Cod. XIII/163-1746, f. 84', pril. 409; Cod. XIII/166-1749, f. 85, pril. 446; Cod. XIII/170-1753, f. 158; Cod. I/94-1755, f. 110; Rotovski uri: Cod. XIII/138-1721, f. 52'; Cod. XIII/172-1755, f. 130, pril. 501; Cod. XIII/143-1726, f. 61, pril. 168; Cod. XIII/144-1727, f. 76'; Cod. XIII/146-1729, f. 71; Cod. XIII/149-1732, f. 75, pril. 259; Cod. XIII/156-1739, f. 69'. — 38. ZAL, Cod. I, 1736, f. 78, 1737, f. 90, 1738, f. 81. — 39. ZAL, Cod. XIII/160-1743, pril. 134. — 40. ZAL, Cod. XVII/97-132. — 41. Testamenta I, Lit. H, 1759, št. 43. — 42. L. Stolberg, str. 516. — 43. ZAL, Cod. I-1757, f. 27; Cod. XIII/174-1757, fol. 31'. — 44. ZAL, Grajska ura: Cod. I-1765, f. 96, f. 533; Cod. XIII/184, f. 168, pril. 643; Cod. I/107-1768, f. 347; Cod. XIII/189, f. 152'; Cod. XIII/19, f. 144; Cod. XIII/192, f. 158; Rotovski uri: Cod. XIII/183, f. 128'; Cod. XIII/185, f. 173'; Cod. XIII/186, f. 168; Cod. XIII/187, f. 50'; Cod. XIII/189, f. 148, f. 158'; Cod. I/107, f. 335; Cod. XIII/191, f. 146'; Cod. I/107, f. 167. — 45. Testamenta I, Lit. H, 1802, št. 83 in 1804, št. 83. — 46. Nočne ure (Nachtlampenuhr) imajo na hrbtni strani ohišja preklopno deščico, na kateri je stala oljna svetilka, ki je skozi izrezane številke premične številčnice kazala ure. Ura je last Narodnega muzeja v Ljubljani, inv. št. 14183. — 47. Tabernakljava ura v črno politiranem ohišju. Last Loškega muzeja v Škofji Loki, s. n. — 48. Fotografija ure je v fototeki Narodnega muzeja. — 49. L. Stolberg, str. 516. — 50. Stenska ura, na številčnici vgravirana signatura Hofmann Laybach, Narodni muzej, inv. št. 17214. — 51. ZAL, Cod. I-1788, f. 65; Cod. I/87, f. 65; Cod. XIII/177, f. 128', pril. 474; Cod. XIII/178, f. 133; Cod. XIII/179, f. 131, pril. 687 in 742; Cod. XIII/180, f. 131', pril. 728; Cod. XIII/181, f. 130', pril. 797; Cod. XIII/182, f. 128'; Cod. XIII/183, f. 121', pril. 727; Cod. I-1766, f. 329; Cod. XIII/184, f. 106, pril. 596. — 52. ZAL, Cod. I/81, f. 45; Cod. I/1744, f. 85. — 53. ZAL, Cod. I/103, f. 85. — 54. L. Stolberg, str. 335. — 55. ZAL, Cod. I/91-f. 92, f. 140. — 56. ZAL, Cod. I-1762, f. 158. — 57. ZAL, Cod. XIII/176, pril. 622. — 58. Fabjančič, št. 383. — 59. Testamenta I, Lit. H, 1788, št. 61. — 60. Po podatkih iz knjige F. Höfer, Alphabetische Namensaufstellung der Wiener Uhrmachermeister, Wien 1939, se podatki z dunajskim urarjem Josephom Haertlom ne ujemajo. — 61. V. Bučič, Razvoj urarstva, str. 115. — 62. ZAL, Cod. I-1740, f. 48' in 54. — 63. ZAL, Cod. I/98, f. 158, f. 177. — 64. ZAL, Cod. I-1769, f. 75; Cod. I/107, f. 21. — 65. ZAL, Cod. I-1769, f. 74. — 66. ZAL, Cod. I-1771, f. 281. — 67. ZAL, Cod. I-1777, f. 327. — 68. ZAL, Cod. I-107, f. 63. — 69. Mehanizem žepne ure je iz Sadnikarjeve zbirke v kamniškem muzeju, št. neg. v Narodnem muzeju 8373-III, Ø = 3,5 cm. — 70. Testamenta I, Lit. M, 1806, št. 177. — 71. Fabjančič, št. 753. — 72. L. Stolberg, str. 522 in 545. — 73.

ZAL, Cod. I-1776, f. 69 in 99. — 74. ZAL, Cod. I/115, f. 184; Cod. I-1781, f. 372; Cod. I-1782, f. 171; Cod. I-1786, f. 255. — 75. Dr. Radmila Matejčič, Rijeka, kulturno-povjesni spomenici. — 76. ZAL, Cod. I-1786. — 77. Ena tabernakljasta ura je v privatni posesti, druga v Narodnem muzeju, inv. št. 16719. — 78. Testamenta I, Lit. W, 1789, šte. 133. — 79. Fabjančič, šte. 220. — 80. Zbornik za umetnostno zgodovino, IV, 1924, str. 197. — 81. L. Stolberg, str. 542. — 82. ZAL, Cod. I/107, f. 51. — 83. Čeprav se je dejavnost Ignacijevega sina Baltazarja Hofmana začela

v zadnjem desetletju 18. stoletja, je večji del njegovega bogatega opusa pripisati prvim desetletjem 19. stoletja, zato tudi ni obravnavan v tem prispevku. — 84. V. Bučič, Razvoj urarstva, str. 116. — 85. Ura v Narodnem muzeju ima inv. št. 17343, ura v Mestnem muzeju je s.n., ostale ure so v privatni posesti. — 86. V. Bučič, Razvoj urarstva, str. 117. — 87. Ivan Slokar, Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od leta 1732 do 1860, ZAL, Razprave IV, 1977, str. 113. — 88. Isti, str. 116.

STEKLARNI V ZAGORJU

VLADO VALENCIČ

Ko je bila leta 1928 opuščena steklarna v Zagorju, je na ozemlju nekdanje Kranjske za nekaj desetletij prenehala industrijska panoga, ki jo je v prvi polovici prejšnjega stoletja zastopalo več obratov. Ni bila sicer na Kranjskem tako razširjena kot na Spodnjem Štajerskem, kjer so bile zlasti ob Pohorju steklarne kar gosto nasejane, vendar so tudi na Kranjskem imele svoj pomen pri izkoriščanju našega gozdnega bogastva.¹ Steklarne so porabile velike količine kuriva, zato so mogle obratovati le na gozdnatih področjih, dokler ni bil najden način za izkoriščanje premoga v njihovih pečeh. V nekdanji avstrijskih monarhiji je leta 1794 steklarna sv. Neže v Libojah pri Celju kot prva uvedla v večjem obsegu uporabo premoga pri kurjenju pečī.² Pozneje so nastale nove steklarne tudi v bližini naših premogovnikov, najprej v Zagorju, sredi preteklega stoletja pa tudi v Kočevju in Hrastniku.

USTANOVITEV IN POSLOVANJE PRVE STEKLARNE

Steklarstvo v Zagorju je ob svojem prenehanju imelo za seboj med steklarnami na slovenskem ozemlju najdaljšo tradicijo, druga zagorska steklarna se je razvila v največje podjetje te stroke na nekdanjem Kranjskem. Prvo steklarstvo je v Zagorju ustanovila država z namenom, da bo izdelovala steklenice in drugo stekleno posodo za potrebe rudnika v Idriji, kjer je bila uvedena proizvodnja živosrebrnega precipitata in sublimata.³ Gotovo je bilo Zagorje izbrano za postavitev steklarne zaradi tamkajšnjih ležišč premoga, ki si jih je tudi pridobila država. Vendar v začetku ni bilo namena, da bi steklarna uporabljala premog kot kurivo, kajti tedaj je bil način obratovanja s premogom v steklarnah še premalo preizkušeno in prva peč zagorske steklarne je bila zgrajena za kurjenje z drvni.

Spisi, ki bi nam pojasnili vse okoliščine okrog ustanavljanja steklarne v Zagorju, v ljubljanskem državnem arhivu niso ohranjeni. Iz repertorija gubernijskega arhiva se vidi le, da se je gubernij pričel leta 1803 ukvarjati z vprašanjem postavitve steklarne v Zagorju za idrijsko proizvodnjo sublimata in precipitata. Arhivsko gradivo je ohranjeno v večjem obsegu pravzaprav šele za razdobje od leta 1813 naprej, to je po avstrijski reokupaciji Ilirije, vsebuje pa tudi podatke o graditvi steklarne in njenem poslovanju v prvih letih. Na osnovi teh podatkov je mogoče opisati razvoj steklarne v prvem desetletju njenega obstoja.

Steklarna je bila zgrajena leta 1804 ter so stroški znašali 20.643 gld. 2 kr. v papirnatem denarju, v naslednjem letu pa so postavili še peč za izdelovanje steklenih plošč, ki je stala 5286 gld. 3 kr. Leta 1808 je bila postavljena druga topilna peč s stroški 2664 gld. 20 kr. Posebej so bili zgrajeni še skladišče za premog in steklene izdelke, kovaška delavnica in kovačnica žebelj, mizarska delavnica, peč za žganje opeke, lončarska delavnica in menda tudi apnenica. Leta 1805 so pričeli zidati veliko stanovanjsko hišo za delavstvo, zaradi vojne se je gradnja vlekla skozi tri leta in je bila končana šele leta 1808.⁴ Veliko število zgradb, pomožnih delavnic in obratov kaže, da je država hotela voditi zagorsko podjetje v večjem obsegu.

Prva leta je steklarna uspešno obratovala, v letih 1805 do 1808 je tovarna precipitata in sublimata v Idriji kupila za 46.938 gld. 4 kr. steklenine; čisti prebitok zagorskega podjetja je leta 1808 znašal 8972 gld. 25 kr., bilo je torej za državo donosno in dvorna komora ga je imela kot neobhodno potrebno za idrijsko tovarno. Steklarna je izdelovala steklenino tudi za zasebni trg, kakovost njenih izdelkov je bila zadovoljiva. Leta 1805 je erar kupil v bližini Zagorja ležeče graščinsko posestvo Gamberk, ki naj bi izpopolnjevalo zagorske obrate. Posestvo naj bi dobavljalo steklarni in rudniku živila za delavstvo, ki je mezde pre-